

TID FÖR TOLERANS

EN STUDIE OM VAD SKOLELEVER I SVERIGE
TYCKER OM VARANDRA OCH SAMHÄLLET I STORT

RAPPORTSERIE 1:2014

Sammanfattning

TID FÖR TOLERANS

Den här rapporten har fått namnet Tid för tolerans. Titeln har flera betydelser. För det första handlar det om att vi nu har genomfört tre undersökningar och därmed kan studera toleransen utifrån ett tidsperspektiv. Genom att jämföra elevernas attityder över tid kan vi uttala oss om huruvida dessa blir mer eller mindre öppna och inkluderande i sin relation till andra människor. För det andra syftar titeln till att beskriva tolerans som ett delvis föränderligt fenomen. Tolerans betyder inte samma sak i dag som det gjorde på 1600-talet. Och tolerans kommer säkerligen inte att innebära samma saker om 10 år som det gör i dag. För det tredje är titeln en uppmaning till tolerans.

Tolerans handlar inte enbart om acceptans och respekt. Vi tror att tolerans är något större. I våra ögon kan toleransen ses som en trappa. Ett steg handlar om att i grunden acceptera det som är olikt en själv. Ett annat steg handlar om inkludering. Ytterligare ett steg berör nyfikenhet och öppenhet. Tolerans innebär i sin förlängning ett kritiskt förhållningssätt till sin egen person. I sin yttersta form handlar tolerans om att se sina egna fel och brister innan man begär detsamma av andra individer.

Vi mäter i huvudsak intolerans, det vill säga negativa attityder. Tolerans handlar i detta sammanhang om en avsaknad av negativa attityder. Tolerans är som ovan nämnts ett större begrepp än

så. I kapitel 2 gör vi en närmare och mer utförlig genomgång av olika sätt att se på tolerans och intolerans.

Det här är en studie om vad svenska skolelever tycker och tänker om sig själva och om andra människor. En mycket viktig slutsats – som i vissa andra sammanhang förbises – är att ungdomar inom den svenska skolan uttrycker en hög grad av generell tolerans. När det till exempel gäller inställningen till invandrare bedömer vi att cirka 70 procent av pojkarna och närmare 80 procent av flickorna är mycket toleranta eller åtminstone i huvudsak toleranta (det varierar beroende på vilken fråga vi studerar). Endast cirka 10 procent av pojkarna och cirka 5 procent av flickorna uttrycker en tydlig intolerans. Resten har en mer neutral hållning. För en närmare redogörelse av detta, se bland annat slutsatserna i kapitel 5.

Utifrån ett tidsperspektiv kan vi se att svenska skolelever har blivit mer toleranta i sitt förhållande till andra människor. Nivåerna av tolerans skiljer sig dock åt. Vi ser till exempel att ungdomar är mer positivt inställda till hbt-personer¹ än till de övriga grupperna vi frågar om. Vi studerar detta mer utförligt i kapitel 4, framför allt i avsnitt 4.3.

Vi har medvetet avstått från att skapa mått på ”generell intolerans”. Inställningarna och attityderna som presenteras gäller i stället specifika

¹ Hbt är ett samlingsbegrepp för homosexuella, bisexuella och transpersoner.

grupper. Anledningen är att vi precis som i tidigare undersökningar anser att intolerans formas olika beroende på vilken grupp den riktas mot. En större teoretisk utläggning om hur och varför vi mäter attityder återfinns i kapitel 1.2.

VÅR UNDERSÖKNING

Sveriges statistiska centralbyrå (SCB) har ansvarat för urvalsdragning och datainsamling i skolor. Rektorer och klasslärare kontaktades av SCB, vars fältpersonal därefter besökte klasser, delade ut och samlade in frågeformulär. SCB i Örebro sammanställde datafiler och skötte avregistrering av identitetsuppgifter.

En referensgrupp av forskare har varit knutna till Forum för levande historia i förarbetet av formulärutformningen. Mätinstrumenten granskades både av SCB och testades på elever.

Resultaten analyserades och rapporten skrevs av samhällsvetare knutna till Forum för levande historia. Bland de svarande skolorna drogs totalt 473 klasser varav 423 inkom med svar från eleverna, vilket var 90,4 procent av klasserna (exklusive övertäckning av 5 klasser). Av de totalt 10 303 elever (10 584 inklusive övertäckning) som tillfrågades var det 7 391 elever som besvarade frågeblanketten.

Vår undersökning från 2009 präglades av ett relativt stort bortfall av elevsvar. Insatser sattes därför in för att höja svarsfrekvensen i undersökningen 2013. Den totala andelen elever som svarade på vår enkät uppgick till 71,7 procent. Vi bedömer att detta är en mycket bra svarsfrekvens. Trots vårt höga deltagande valde vi att kalibrera undersökningens data för att kompensera för bortfall och säkerställa svarens generaliserbarhet.² Samtliga analyser är genomförda med så kallade kalibrerade vikter.

² En närmare beskrivning av hur kalibreringen av vikterna gick till ges i den tekniska rapporten som återfinns på myndighetens hemsida (www.levandehistoria.se).

För att mäta elevernas inställning till utsatta grupper användes ett stort antal frågor och attitydrelaterade påståenden. Dessa har sedan analyserats med olika statistiska metoder. Undersökningen utformades så att vissa jämförelser skulle kunna göras med våra tidigare undersökningar från 2003 och 2009 (se Ring & Morgentau, 2004; Löwander, 2010).

SAMHÄLLSORO OCH FRAMTIDSFÖRHOPPNINGAR

Svenska skolelever uttrycker störst oro för att i framtiden inte ha någon bostad respektive något arbete. Vi har dock valt att fokusera vår analys på oro inför ökad invandring respektive oro för ökad främlingsfientlighet. Resultatet visar på skillnader i elevernas samhällsoro utifrån kön. Flickor visar sig vara mer oroad för ökad främlingsfientlighet. Pojkar uttrycker en större oro än flickor för ökad invandring.

Missnöje med demokratin samvarierar starkt med oro för ökad invandring. Samvariationen mellan nöjdhet med demokratin och oro för ökad främlingsfientlighet är däremot mindre. Analysen visar även att oron för ökad främlingsfientlighet har ökat mellan 2009 och 2013. Oron för ökad invandring har minskat under samma period.

När det gäller framtidsförhoppningar visar det sig att socioekonomiskt svaga elever hyser mindre förhoppningar att kunna förverkliga sina önskade planer. Detta jämfört med elever som kommer från socioekonomiskt starkare hemförhållanden.

UTSATTHET FÖR INTOLERANS

Våra analyser om utsatthet för olika former av intolerans visar att förhållandena ser olika ut. Flickor rapporterar att de blivit retade respektive hotade i större utsträckning än pojkar. Pojkar svarar att de utsatts för fysiskt våld i större utsträckning än flickor. Det finns även skillnader utifrån elevens sexuella läggning. I jämförelse med elever som är

heterosexuella rapporterar elever med bisexuell eller homosexuell läggning i högre utsträckning att de är utsatta för intolerans. Det finns dessutom ett mönster som visar att gruppen bisexuella och homosexuella elever utsätts för intolerans på grund av sin sexuella läggning.

Vi har även studerat utsattheten för "digital intolerans", det vill säga intolerans som uttrycks på internet eller via sms. Frågorna gäller utsatthet på grund av individens ursprung, sexuella läggning eller religion. Vi ser att utrikes födda, homo- och bisexuella samt troende muslimer utsätts för trakasserier på internet i högre utsträckning än inrikes födda, heterosexuella respektive troende kristna. Våra analyser visar att utsattheten för intolerans är lika stor i skolan som utanför.

INTOLERANS UTIFRÅN INDIVIDUELLA FAKTORER

För att studera intolerans mot olika grupper har vi skapat fem index. Vi har studerat intoleransen utifrån ett antal bakgrundsfaktorer som handlade om skolelevernas livssituation. De individuella faktorer vi gjorde nedbrytningar på visade samma mönster som i tidigare studier. Vi har dock kunnat se att vissa individuella bakgrundsvariabler samvarierar i olika stor utsträckning beroende på vilken grupp eleverna fick uttrycka sin inställning till.

Kön, årskurs och föräldrarnas utbildningsnivå

När elevernas svar har studerats utifrån kön, ålder och årskurs har vi kunnat se ett antal saker. Analysen har visat stora skillnader mellan flickors och pojkars attityder. Flickorna har betydligt positivare attityder till var och en av de fem utsatta grupperna än pojkarna. Pojkar är mest negativa till romer och muslimer. Flickor är mest negativa till romer och invandrare. Den största skillnaden mellan pojkar och flickor återfinns för inställ-

ningen till muslimer. Både pojkar och flickor är mest positiva till hbt-personer.

Attityderna till de olika grupperna skiljer sig även utifrån årskurs. Elever som går i årskurs 3 på gymnasiet har över lag en mer positiv inställning till var och en av de utsatta grupperna än de som studerar i de övriga undersökta årskurserna. Närmare analyser visar dock att attityder i relation till elevens årskurs beror mycket på vilket gymnasieprogram eleven studerar på (se kapitel 5).

Föräldrarnas utbildningsnivå samvarierar starkt med inställningen till respektive grupp. Denna faktor är som mest betydelsefull för inställningen till muslimer respektive judar och svagare för inställningen till romer respektive hbt-personer.

Religion och utländsk bakgrund

Vi har jämfört elevernas inställning utifrån deras religionstillhörighet och deras nationella bakgrund. Elever med utländsk bakgrund överväger bland dem som har positiva attityder till såväl invandrare som till muslimer. Men andelen med positiva attityder är mindre i fråga om muslimer än i fråga om invandrare. Det hänger delvis samman med att det bland elever med utländsk bakgrund finns kristna, som hyser mer negativa attityder till muslimer.

Det är en större andel elever som är födda utomlands som har en negativ inställning till romer jämfört med övriga. Elever som är födda i Sverige och där båda föräldrarna är födda i Sverige, uppvisar mer negativa attityder gentemot såväl invandrare som till muslimer. Inställningen till judar visar ingen skillnad mellan inrikes och utrikes födda. Inställningen till muslimer är mer negativ bland elever som är kristna än bland övriga.

Skolkontextens betydelse

Vi har analyserat skolungdomarnas attityder utifrån tre faktorer som handlar om elevernas skol-

situation. Nedbrytningarna visar samma mönster för inställningen till respektive grupp. Intoleransen är generellt högre i skolor som har en låg andel utbildade pedagoger. Detta jämfört med skolor som har en hög andel utbildade pedagoger. Dessutom kan vi konstatera att både trivsel i skolan och lugn i klassrummet samvarierar med elevernas attityder.

Elever som trivs i skolan ger uttryck för positiva attityder än de elever som inte trivs i skolan. På samma sätt uttrycker elever som har rapporterat att lugn råder i deras klassrum, mer positiva attityder än de elever som har svarat att klassrummen präglas av stök och oordning.

Vi kan inte säga att dessa skolkontextuella faktorer bidrar till ökad intolerans. Vår slutsats är i stället att utmaningen att minska intoleransen är större i dessa skolor.

Politiskt intresse och nöjdhet med demokratin

Nedbrytningar på politiskt intresse och nöjdhet med demokratin har gett blandade resultat. Inställningen till romer och hbt-personer samvarierar mindre med politiskt intresse än inställningen till de övriga tre grupperna. Frågan om politiskt intresse visar sig vara som mest betydelsefull för inställningen till judar. Det visar sig att elever som är mycket intresserade av politik har en betydligt mer positiv inställning till judar än skolelever som inte är intresserade av politik.

Nöjdhet med demokratin ger upphov till större skillnader än politiskt intresse. Analysen visar att inställningen till hbt-personer samvarierar måttligt med denna faktor. Däremot uppvisar övriga index starka samband med nöjdhet till demokratin. En slutsats är att systemmissnöje går hand i hand med fientlighet mot flera grupper i samhället.

TILLIT OCH FÖRTROENDE

Ett mål med vår undersökning har varit att studera flera olika perspektiv som kan kopplas till hur svenska skolelever förhåller sig till andra människor. Vi har därför undersökt skolelevernas mellanmänniskliga tillit. Olika grupper av skolelever uppvisar olika nivåer av tillit. Pojkar litat på andra människor i högre utsträckning än flickor. Det visar sig även att skolelever som trivs i sina bostadsområden litat mer på människor än de skolelever som inte trivs i sina bostadsområden. Samma mönster gäller för trivsel i klassrummet.

Resultatet visar även att skolelever som litat på invandrare i högre utsträckning även litat på människor i allmänhet. Detta jämfört med skolelever som inte litat på invandrare. Därutöver visar det sig att gymnasieelever på studieförberedande program litat på människor i större utsträckning än elever som studerar på yrkesförberedande program.

Svenska skolelever uttrycker ett större förtroende för lärare än för rektorer. Analysen visar även att det är en liten andel som hyser ett ganska eller mycket stort förtroende för riksdags- respektive kommunpolitiker. De som är nöjda med demokratin uppvisar generellt högre förtroendenivåer än de som inte är nöjda med demokratin. Flickor visar sig ha större förtroende än pojkar till grupperna lärare och religiösa ledare. Pojkar har större förtroende än flickor för både riksdagspolitiker och kommunpolitiker. Pojkar har dessutom ett större förtroende för regeringen än vad flickor har. En majoritet av eleverna har ett ganska eller mycket stort förtroende för polisen. Flickor hyser generellt ett större förtroende för polisen än pojkar.

Vår analys visar att förtroende samvarierar med intolerans (styrkan är dock relativt svag). Ju högre förtroende för olika yrkesgrupper och institutioner, desto mindre intoleranta är eleverna. Detta samband har visat sig vara som starkast för elevernas inställning till judar.

INSTÄLLNING TILL DE MÄNSKLIGA RÄTTIGHETERNA OCH SYNEN PÅ RASISM OCH NAZISM

Vi har frågat eleverna i vår undersökning om deras inställning till några av de mänskliga rättigheterna. Samtliga rättigheter eleverna fick ta ställning till fick ett starkt stöd. Det visar sig även att stödet har ökat över tid. Det starkaste stödet som har uppmätts gäller rätten till fri skolutbildning. Det svagaste stödet gäller för människors rätt att bosätta sig där de vill. Det visar sig att skillnaden mellan pojkars och flickors attityder är väldigt liten. Dessutom är skillnaden i inställning liten när en nedbrytning görs på elevernas årskurs.

Ungefär en tredjedel av skoleleverna anser att rasism respektive nazism är ett problem i Sverige i dag. Denna andel var lika stor i vår föregående undersökning (se Löwander, 2010). Endast cirka 10 procent av eleverna i vår undersökning instämmer med påståendet att alla i samhället behandlas jämlikt respektive att alla i samhället har samma möjligheter. På dessa områden finns det inga märkbara skillnader i elevernas svar med avseende på kön eller årskurs.

FÖRÄNDRINGAR ÖVER TID

Svenska skolelever blir mer toleranta. Vi har bland annat frågat eleverna om deras inställning till påståendena att det talas för mycket om Förintelsen och utrotningen av judar, att judar har för mycket inflytande i världen i dag och att invandrare från länder utanför Europa ska återvända till sina hemländer. Våra analyser visar att svenska skolelever svarar mer tolerant på respektive påstående i dag än för 10 år sedan.

På frågan om en programledare i TV ska tillåtas bära slöja ser vi en stor förändring i elevernas attityder. En majoritet av de svarande anser att detta ska vara tillåtet. I undersökningen från 2003 ansåg 42 procent att detta skulle vara tillåtet. Motsvarande andel 2009 uppgick till 49 procent.

I vår undersökning från 2013 svarar 60 procent av skoleleverna att det ska vara tillåtet för en programledare i TV att bära slöja. Ökningen är tydlig för såväl pojkar som flickor.

Det är en majoritet av eleverna som anser att Sverige bör ta emot flyktingar. Denna nivå är konstant över tid. Det är även höga andelar som mellan åren 2003 och 2013 anser att alla individer har ett lika stort människovärde och att det går att bli kompis med alla. Vi kan dock notera en större andel 2013 än 2009 som anser att invandring riskerar att förstöra den svenska kulturen och att invandrare i sitt eget intresse bör försöka likna svenskar.

INSTÄLLNINGEN TILL RELIGIONER

Vår analys av inställning till världsreligioner och trosuppfattningar visar att svenska skolelever är mest positiva till kristendom och minst positiva till islam. Flickor är mer positiva än pojkar till de fem världsreligionerna. Pojkar är mer positiva än flickor till ateism. Skillnaden mellan elever på yrkesförberedande program och studieförberedande program är stor för samtliga religioner och trosuppfattningar vi har frågat om. Elever på yrkesförberedande program är mest negativa till islam och judendom. Det visar sig även att elever som är födda i Sverige och som har två föräldrar som är födda i Sverige, är den grupp som är mest negativ till samtliga religioner. Detta jämfört med de elever som antingen själva är födda i utlandet, eller som har minst en förälder som är född utanför Sverige.

Vi har genomfört ett antal sambandstester mellan inställningen till religion och gruppspecifik intolerans. Våra analyser visar att inställningen till islam samvarierar med intolerans mot muslimer. Ju mer negativ eleven är till religionen, desto mer negativ är eleven även till den muslimska gruppen. Samma förhållande gäller för judendom och judar. Sambandet mellan inställningen till is-

lam och muslimer är starkare än för inställningen till judendom och judar.

Slutsatsen är att intolerans mot individer och grupper är sammankopplad med inställning till gruppens religion. Vi kan inte uttala oss om vad som påverkar vad. Det kan med andra ord vara så att inställningen till exempelvis judar påverkar vilken inställning eleven har till judendom och vice versa. Analysen visar dock att en negativ inställning till en religion är sammankopplad med inställningen till gruppen som eventuellt utövar religionen.

SPECIALSTUDIE – FIENTLIGHET MOT INVANDRARE

Forum för levande historia har, inom ramen för intoleransundersökningen, genomfört ett samverkansprojekt tillsammans med Malmö högskola. Ett resultat av denna samverkan presenteras i denna rapport (se kapitel 5). Författare är professor Pieter Bevelander och professor Jonas Otterbeck.

Temat för denna specialstudie är intolerans mot invandrare. Analyserna genomfördes bland annat utifrån tre geografiska nivåer – Sverige som helhet, Skåne län respektive Malmö kommun.

De faktorer som har störst förklaringsvärde är det gymnasieprogram som skolungdomarna går på. Av stor betydelse är även kön, socioekonomisk

bakgrund i form av föräldrarnas utbildningsnivå, samt huruvida personen är vän med någon invandrare. Dessutom är geografi av betydelse. Detta ligger i linje med tidigare undersökningar av ungdomars attityder, både de som Forum för levande historia har gjort och de som gjorts av andra.

Analysen har visat att elevens studieprogram på gymnasiet är viktigare än årskurs. De som går studieförberedande program är mer toleranta i de högre årskurserna. I gruppen som studerar på ett yrkesförberedande program är förhållandet omvänt. Slutsatsen är att vilket program eleven läser är den enskilt starkaste faktorn som signalerar tolerans eller intolerans. Ytterligare en slutsats är att elever är positiva till invandrare som grupp, men mer skeptiska till invandring.

I jämförelsen mellan Sverige i stort och Skåne fann kapitelförfattarna att Skåneungdomarna är signifikant mer intoleranta än genomsnittsungdomar i Sverige. Analysen visar även att Malmöungdomarna är signifikant mindre intoleranta än svenska ungdomar i genomsnitt. Detta ligger i linje med tidigare forskning som pekat på att just Skåne (men även södra Sverige i stort) har en lång tradition av politiskt motstånd mot invandring och invandrare.

En slutsats är att kontakter med invandrare leder till högre grad av acceptans, öppenhet och tolerans, snarare än tvärtom.